

KUR'AN'DA İLAHİ ZAT VE SIFAT İLİŞKİSİ

*İbrahim ÇELİK**

ÖZET

Her şeyi yaratan Yüce Allah Zaman ve Mekan üstüdür. O'nu tanımaya çalışan biz insanlar ve kullandığımız diller ise zaman ve mekana bağımlı ve sınırlıdır. Bu yüzden Yüce Allah'ı İnsanın zihninde O'na yakışır bir şekilde tasvir edecek olan isim ve sıfatları ifade eden kelimeler bulmada diller aciz kalmıştır. Buna rağmen insanoğlunun Yaratanını tanıma çabaları tarih boyunca devam ede gelmiş ve bu konuda birçok metotlar denenmiştir. Bu makale tarihteki bu gayretlere yön veren Kur'an'ın metodundan bahsetmektedir.

Giriş

Tanımak ve tanıtmak: Bir şeyi tanımak, taşıdığı özelliklerini algılamak ve anlamakla olur. Ancak o şeyi diğerlerinden ayıracak olan bu özelliklerin, diğer bir ifade ile sıfatların isabetli bir şekilde tespit edilmesi gerekir. Bunun yanında tespit edilen bu özelliklerin başkalarına da anlatılabilmesi için söylendiğinde herkesin aynı şeyi anlayacağı müşterek bir ses/lafız/kelimede anlaşmak gerekir. Şu halde bir şeyi tanımak ve tanıtmak için sadece görmek ve algılamak yetmez, ayrıca anlamak gerekir. Bir şeyi anlamak da konuyla ilgili bir takım ön bilgilere sahip olmakla mümkün olur. Anlatmak ise, söylendiğinde herkesin aynı şeyi anladığı kelime ve kavramlarla mümkün olur. İnsanda "Anlam", "bilgi", "ön bilgiler" ve "müşterek kavramlar" kendiliğinden oluşmaz. Bunun içindir ki Yüce Allah Adem'i yarattıktan sonra ona bütün "esma"yı öğretti.¹ Böylece insana verilen bu ön bilgiler sayesinde yeni şeyler öğrenmek mümkün olacaktı. Burada "esma=isimler", söylendiğinde herkesin aynı şeyi anladığı kavramlar veya bilgisayarlara yüklenen programlara benzetilebilir. Dünyanın en

* Doç. Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Bakara 2/31

geliştirilmiş bilgisayarları bile kullanılmak istenen saha ile ilgili programları yoksa faydalı olamazlar. Ayrıca insanın algılama vasıtalarının ve bunları değerlendiren aklının da sınırlı olduğunu unutmamak gerekir. Bütün bunlar zaman ve mekan içinde görülen bir şey için böyledir. Duyularımızla algılanmayan diğer bir ifade ile görülmeyen bir şeyi anlamak ve anlatmak ise daha zordur. Bunu başarabilmek için ise o şeyi görülen alem içinde en yakın bir şeye benzetmeye çalışırız. Buna basit bir örnek olarak şunu söyleyebiliriz: Hayatında balı hiç tatmayan ve görmeyen kimseye onu tanıtmak için bildiği tatlılar içinde bala en yakın olanla mukayese ederek anlatırız. Bu izahlardan sonra tanımak ve tanıtmak istediğimiz şey Yüce Allah'ın Zat'ı ve sıfatları olunca karşılaşacağımız zorlukların ne kadar çok ve aşılmaz olduğu ortaya çıkar.

İnsanoğlu tarih boyunca çeşitli fikirler geliştirerek yaratıcısını tanımak ve tanıtmak istemiştir. Fakat bu konuda yeterli bilgi ve programlara sahip olmadığı veya bu bilgi ve programları yanlış yerlerden aldığı için çoğu zaman hatalara düşmekten kendini alamamıştır. Yüce Allah'ın zat ve sıfatları ile ilgili yapıla gelen hatalardan ikisi, toplumlarda görülen inanç sapmalarının temelini oluşturmaktadır: Birincisi; Önceleri, çeşitli sıfatların aynı zatı nitelediği tek tanrı anlayışı varken, zamanla tevhid fikri geri plana itilerek, bu sıfatlardan her birinin, öbürlerinden bağımsız birer ilah kabul edilmesi ve onlara uygun bedensel putların yontularak tanrı diye takdim edilmesidir. Hz. Musa öncesi Filistin, Mısır, Roma, Yunan ve Hint dinlerinde görülen bereket tanrısı, savaş tanrısı vb. iddialarda olduğu gibi. Şu halde çok tanrıcılık (politeizm) Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının her birini ayrı bir ilah gibi tasavvur etmekle başlamıştır denilebilir. İkincisi: Dünyayı yarattıktan sonra, işleyişini kendi kanunlarına terk ederek, bütün sıfatlarından soyutlanıp ulaşılamaz bir aşkınlığa çekilen, pasif ve sadece zihni bir varlıktan ibaret tanrı anlayışı. Bu anlayış daha çok Hint Nirvana'sı, Deistler vb. felsefi fikirlerin hakim olduğu kişi ve toplumlarda görülmektedir. Bu düşünce tarzı da ateizmin (tanrıtanımazlık) kaynağıdır. Yüce Allah zaman zaman peygamberler göndererek insanlığı bu tür sapmalardan kurtarıp tekrar tevhide davet etmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz bilgisayar teşbihine göre Peygamberler ,insanlara yüklenen programları bozmak için bulaştırılan virüsleri temizlemek için gönderilmişlerdir diyebiliriz. Son din İslam'la gelen ilahi programda ise Allah, insan ve diğer varlıklar arasındaki ayırım net bir şekilde ortaya konmuştur. Bu netlik, Kur'an'da Allah için zikredilen isim ve sıfatları ile bunların O'na yakışır bir tarzda yorumlanması sayesinde olmuştur. Böylece Yaratan (Allah)la yaratılanların nitelikleri birbirine karıştırılmadığından İslam dini, tarih boyunca çeşitli toplumlarda görülen birtakım inanç sapmalarından korunarak tebliğ ettiği tevhid inancı ilk gündeki gibi muhafaza edilebilmiştir.

Kur'an'da Allah'ın Sıfatları²

Kur'an'ın insanları davet ettiği ilk ve en önemli konu Allah'ın varlığı ve birliğidir ki buna "tevhid" denir. Kur'an çeşitli metotlar kullanarak Allah'ın varlığını ve birliğini ispat ettikten sonra O'nu sadece Allah adıyla isimlendirip müphem ve mücerret bir varlık olarak bırakmamış, yücelik ve aşkınlığı ifade eden bir çok isim ve sıfatlarla da niteleyerek³ gerçekte mevcut bir varlık olduğunu da açıklamıştır:

Kur'an'a göre, "Allah birdir, eşi, benzeri, dengi ve adaşı yoktur..."⁴ Kendisine ortak olduğu zikredilen ve kendisi için söylenen şeylerle, kendisine yakıştırılmaya çalışılan sıfatlardan münezzehtir⁵. Bu durumda Yüce Allah, zat olarak bize gizlidir; mahiyeti kavranamaz, tasarlanamaz ve düşünülemez.⁶ Fakat isimleri, sıfatları ve eylemlerinin bu görülen alem (kainat)deki tecellileri açısından apaçıktır: Varlığı kendindedir, her şeyin yaratıcısıdır, evveli ve sonrası yoktur, yaratıkları ile sürekli ilişki içindedir.⁷ Evreni ve insanları yaratıp, geliştiren, yetiştiren, besleyen ve hatta gerekli gördüğünde elçi (peygamber)ler göndererek tarihin seyrini bile değiştirebilir...

Yüce Allah'ın, Kur'an ve Hadislerde zikredilen isim ve sıfatlarının toplamı doksan dokuzdur⁸ ki bunlara inanmak dinimizin gereklerindedir. Fakat Yüce Allah'ın zatının bunlarla nasıl nitelendirildiğinin bilgisi Kur'an'da açıklanmadığından, Alimlerin çoğunluğu tarafından Allah'a havale edilmiştir. Zira nasıllık ve nicelik, yaratıklar için düşünülen olgulardır, Yaratan için böyle düşünmek yanlış olur. Bu yüzden, bir çok sıfatlarla nitelendirilmiş olmasına rağmen, Yüce Allah'ın her hangi bir şeye benzemediği ve benzetilmemesi gerektiği de açıkça ifade edilmiş⁹ ve böylece tasvir, teşbih ve teccime kadar gidebilecek yanlış anlamalar önlenmiştir.

İlahi sıfatların maksadı Zat'ı tenzihtir, teşbih veya teccim değil.

İslam'dan önce, başta Arabistan olmak üzere dünyanın her tarafında, akla, hayale gelebilecek her türlü temsil, tasvir ve putlar yapılarak, Tanrı diye insanlara takdim edilmek istenmiştir. İlahi menşeli olmasına rağmen,

² İslam'da "Sıfatullah" ifadesini ilk defa Mutezile kullanmıştır. Bu ifade ne Kur'an ve ne de sahih hadislerde geçmiştir. Ashap ve Tabiun arasında da bu ifadeye rastlanmamıştır. Bkz. Ahmed Emin: *Duha'l-İslam*, Beyrut 10 baskı III, 28; *Zuhru'l-İslam*, Kahire 1966. I, 51.

³ Bakara 2/255, Haşr, 59/24, İhlas 112/1-5.

⁴ Meryem 19/65, Şura 42/11, İhlas 112/4

⁵ A'raf 7/190, İsra 17/43, En'am 6/100, Enbiya 21/22, 25

⁶ Taha 20/110; Suyuti, *el-Câmi'u's-Sagir* I, 132; Acluni, *Keşfu'l-Hafa*. I, 311

⁷ Bakara 2/255, Yunus 10/61, Rahman 55/29

⁸ Buhari, Tevhid, 12; Müslim, Zikr, 2

⁹ Şura 42/11; İhlas 112/1-5; Nahl 16/1

tahrife uğradığından, Yahudilik ve Hıristiyanlığın hakim olduğu bölgelerin bile durumu bundan farklı değildi. Kur'an bu denemelerden hiçbirini onaylamamış ve şu hükmü vermiştir: "Onlar, (Bu aciz putları Allah'a ortak koştuklarından) Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler."¹⁰ Yani vahyin yardımı olmaksızın, insan aklı ve hayali bu konudaki her türlü şansını denemiş ve başarılı olamamıştır. Kur'an bu denemelerin tümünü reddettikten sonra, her seviyedeki beşer aklı ve gönlünü tatmin edecek metotlar kullanarak Yüce Allah'ı tanıtmaya çalışıyor: Bu tanıtmada O'nun zatından çok, isim, sıfat ve bilhassa fiilleri, yani kainattaki eserleri ve icraatları üzerinde duruyor. Çünkü zaman ve mekan ölçüleri içinde yaratılan insan ve aklı, sınırsız olan Yaratıcının zatını, gereği gibi tanıyamaz.¹¹ Günümüzde en son teknolojilere göre üretilmiş bilgisayarlar, birtakım ön bilgiler yükletilmeden, kendi kendilerine mühendislerini tanıyamadıkları gibi.

Başta kendimizde olmak üzere, bütün kainatta eserlerini ve icraatını her an müşahade ettiğimiz halde, Yüce Allah'ı göremediğimizden, zatının ve sıfatlarının da gerçek mahiyetini bize tanıtacak bir tasavvura ve bu tasavvuru ifade edecek kelimelere sahip değiliz. Bu yüzden O'nun sıfatları, bu görülen alemde en güzel bir şekilde yaratılan insan için kullanageldiğimiz, yücelik ve aşkınlık manasına gelen kelimelerle ifade edilmeye çalışılmıştır.¹² En güzel şekilde yaratılıp kendisine ilahi ruhtan üfürülen¹³, her şey emrine verilen¹⁴ ve Allah'ın halifesi kılınan¹⁵ insandan daha üstün bir yaratık olsaydı¹⁶, herhalde onun için kullanılan kelimeler tercih edilecekti. Şu halde İlahi sıfatların insanlarda da var olabilen sıfatları ifade eden kelimelerle açıklanması, konuyu beşeri zihinlerin anlama sınırına, olabildiği kadar yaklaştırmak içindir. Yoksa herhangi bir şekilde, her açıdan tam bir benzerlik veya aynılık söz konusu değildir. Çünkü Allah için zikredilen sıfatlar Mutlaktır, insanlara ait olanlar ise sınırlıdır. Rahman ve Rahmet sıfatını örnek vererek bu konuyu açıklamaya çalışalım:

¹⁰ En'am 6/91, Enbiya 21/18, 22, Hacc 22/74, Mü'minun 23/91, Saffat 37/159, 180, Zümer 39/67.

¹¹ Taha 20/110.

¹² Yani bu konuda, edebi sanatlar içinde "teşbih, istiare ve mecaz" diye isimlendirilen metotlar kullanılmıştır. Zaten edebiyatta teşbih sanatı: Aralarında benzerlik bulunan veya bulunduğu var sayılan, iki şeyden zayıf olanı kuvvetli olana çeşitli şekillerde benzetmektir. Mesela, Benzeme yönü ve benzetme edatı zikredilmeden "Aslan Mehmetçik" dediğimizde, Türk askerinin cesaretteki üstünlüğü anlatılmak istenmektedir, Yoksa hayvana benzediği değil. Şu halde benzeyenle benzetilenin her konuda veya sadece benzetilen yönde bile tıpa tıp aynı olması gerekmez. Tamamen başka bir şey olduğu manasına da gelmez. Ayrıca eğer, cesarete aslandan daha üstün bir varlık olsaydı, herhalde Mehmetçığı ona benzetecektik. Buna ilaveten eğer kurnazlık konusunda bir teşbih yapmak istediğimizde Aslan yerine tilkiye benzetme yapılırdı. Şu halde teşbihin hangi gayecyle yapıldığını bildikten sonra, benzerliği diğer alanlara da kaydırmamak gerekir.

¹³ Hicr 15/29.

¹⁴ Hacc 22/65.

¹⁵ Bakara 2/30.

¹⁶ İsra 17/70.

Yüce Allah'ın Rahman ve Rahmet Sıfatları

“R-h-m” kökü Arapça’da, acımak, esirgemek bağışlamak ve ihsanda bulunmak, manalarına gelmektedir.¹⁷

Yüce Allah Kur’an’da “Rahman, Rahim, Erhamu’r-Rahimin ve “Zu Rahmetin vasia” isim ve sıfatları ile nitelendirilmiştir.¹⁸ Yani Yüce Allah “esirgeyen, bağışlayan, en çok merhamet eden, ve rahmeti en çok olandır.” “Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı.”¹⁹; “Rahmetim her şeyi kuşatmıştır.”²⁰ Yüce Allah, bu dünyada varlıklarını sürdürmeleri ve yaşamaları için gereken her şeyi hazırlayıp, canlı, cansız bütün mahlukatına sunmak konusundaki merhametini esirgememiştir. Kur’an bu ifadelerle ilahi rahmetin genişliğini ve sonsuzluğunu anlatmaktadır.

Şefkat, sevgi ve merhamet insanlarda da olması gereken sıfatlardır. Fakat bu sıfatların insanlarda bulunması ile Yüce Allah’ta bulunması, birbiriyle mukayese kabul edilmeyecek kadar farklıdır. Buna rağmen Peygamberimiz Allah’ın merhametinin sınırsızlığını açıklamak için şöyle bir temsil getiriyor:

Savaşın iyice şiddetlendiği bir harp meydanında, herkes canını dişine takarak, düşmandan korunmak ve galip gelmek için çırpınıyordu. Kadının biri de bu kargaşada çocuğunu kaybetmiş, onu bulamadığından delilere dönmüş, düşmanlardan gelebilecek ölüm tehlikesine aldırmaksızın, oraya, buraya koşuyordu. Tam bu kargaşada çocuğunu bulan anne, hiç bir şeye aldırmaksızın, hemen oracıkta çocuğunu bağrına basıp emzirmeye başladı. Bunu gören Peygamberimiz Ashabına dönüp şöyle dedi: “Bir kadının, çocuğunu kendi eliyle ateşe atması mümkün müdür”. Ashap “hayır” diye cevap verince: “İşte annenin çocuğuna muhabbeti böyledir. Fakat Allah’ın kullarına olan merhamet ve sevgisi bundan kat kat üstündür”.²¹ Yine başka bir hadiste de şöyle anlatılıyor:

“Yüce Allah, rahmetini yüz parçaya ayırdı; 99 parçasını kendi yanında tuttu; bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle yaratıklar birbirine merhamet eder. Hatta yavrulu hayvan, bir tarafını incitir korkusuyla ayağını yavrusundan sakınır.”²²

Diğer mukaddes kitaplarda da buna benzer teşbihlerin yer aldığını görüyoruz: Bu konuda İncil’deki şu ibare bir örnek olabilir: “Ey Kudüs, Peygamberleri öldüren Kudüs... Tavuk, yavrularını kanatları altına nasıl

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “r-h-m” mad.; Râgıp, *Müfredât*, “r-h-m” mad.

¹⁸ A’raf 7/151; Yusuf 12/64, 92; Mû’minun 23/109, 118; En’am 6/133.

¹⁹ Enam 6/54.

²⁰ A’raf 7/156.

²¹ İbn Mace, Zühhd 35.

²² Buhari, Edeb 19; Müslim, Tevbe 17.

toplarsa, ben de senin çocuklarını kaç kere öyle toplamak istedim, fakat siz istemediniz. İşte eviniz size ıssız bırakılacak...²³ İşte tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanların hissettiği ve anlayabildiği merhametin en üst sınırı böyle ifade edilebiliyor. Aynı zamanda bu ifadeyi toplumun içinde çocuk, genç-ihthiyar, alim-cahil her kes rahatlıkla anlıyor.

Şu halde Allah'ın merhameti, ilmi, iradesi ve diğer sıfatlarını ifade eden kelimeler aynı zamanda insan için de kullanılıyor diye elbette, sınırlı ve alelade şeyler değildir. Çünkü beşer olarak biz, Gayb alemindeki İlahi gerçekleri ancak görüp durduğumuz (şehadet alemindeki) şeylerle mukayese edip bu konuda alışkın olduğumuz kelimeleri kullanarak anlayabiliriz. Ayrıca buradaki teşbih ve temsiller Yüce Allah'ın merhamet ve sevgisindeki çokluğu ifade etmek maksadıyla yapılmıştır, insana benzediğini anlatmak için değil (bkz. yukarıdaki teşbih sanatı ile ilgili dipnot) Eğer bu kelimelerin kullanılmasından beşeri sıfatların aynısı kastedilseydi Yüce Allah kendi zatını tenzih için "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"²⁴, ve "O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun (asla benzeri yoktur)"²⁵ ifadelerini kullanır mıydı?

Şu halde Kur'an'da zikredilen ilahi sıfatlardan maksat beşerde görülen sıfatlar değildir. Beşerde bulunan sıfatların zikredilmesi, sadece görülmeyeni, görülenlerin içinde en mükemmeli ve en güzeliyle izah etmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Başka türlü de izah edilemezdi. Fakat bu, Allah'ın söz söyleme ve tasvirdeki aczinden değil, beşeri anlayışların aczi ve konuşulan dillerdeki kelimelerin yetersizliğindedir. Çünkü kendisini göremediğimizden gerçek varlığı ile zihinlerde olmayan, olamayan, zihinlere sığmayan, sığamayan yüce Allah'ı bize anlatacak olan kelimelerin de konuşulmakta olan dillerde olmaması normaldir. Zira kelime, zihindeki bir şeyin ses ve harflerle ifadesidir. Bu yüzden herkes tarafından gerçek mahiyeti ile kavranamayan bir varlığı ifade edecek müşterek bir kelimenin de lisanlarda olmaması normaldir. Böyle olmakla beraber Yüce Allah'ın, hayali ve zihni bir varlık olmadığını, sevgisiyle, şefkatiyle, başta insan olmak üzere bütün yaratıklarını gözetip kollayan gerçek bir varlık olduğunu ifade etmenin de başka bir yolu yoktur. Buna göre Kur'an'da teşbih ve tecsim ifade eden veya eder gibi görünen lafızların bulunması lisan gereği normaldir, fakat bunlar, benzerliği veya aynı oluşu ifade için değil, Yüce Allah'ı tenzih ve takdis maksadıyla kullanılmıştır. Kur'an'daki bütün sıfatlar için aynı şey söz konusudur. Yani bu ifadeleri, teşbih veya tecsim gibi, gaye ve maksatlarını aşan konularda kullanmamak gerekir.

Eğer Allah Teala kendisini bize, hakikatte nasıl idiye öyle anlatsaydı, beşer olarak biz bundan bir şey anlayamazdık. Zira bizim kelime ve mana

²³ Matta, Bab 23/37, 38.

²⁴ Şûrâ 42/11.

²⁵ Meryem 19/65.

dağarcığımızda bu gerçeklerle ilgili kelime ve ifade şekilleri yoktur. Ayrıca “Cenabı Hakk bazı ayetlerde bize kendisini gerçek hüviyeti ile de anlatmıştır, fakat biz bunu anlayamıyoruz.” dense, yanlış da olmaz. Çünkü bazı surelerin başlarına bulunan haruf-ı mukattaa “bize Cenabı Hakk’ı anlatıyor, fakat biz anlayamıyoruz” dense yanlış olduğuna dair kesin delillerimiz yoktur. Zira bu harflerin manaları için ileri sürülen ihtimallerden birisi de, onların Allah’ın isimleri olduğu şeklindedir.²⁶

Görülenle Görünmeyi İzah ve Cennet Tasvirleri

Görülme, duyulmayan bir olayı Görülen, duyulan ve hissedilen bir şey ile tarif ve tasvire çalışmak, eğitim ve öğretimde çok sık kullanılan bir metottur. Kur’an, bu metodu Yüce Allah’ın zat ve sıfatları ile Cennet tasvirlerini izah gayesiyle sık sık kullanmıştır. Ayetlerin ışığı altında çok kısa ifadelerle de olsa, ilk müfessirlerden Mukatil’in bu metoda işaret etmiş olması, içinde bulunduğu zaman ve mekanın kültürüne göre orijinal bir tespittir. Aşağıdaki örnek bunlardan birisidir: “(İnsanlar Yüce Allah’ın kudretini anlamak için) devenin nasıl yaratıldığına,... bakmazlar mı?”²⁷ Ayette fil değil de deve zikredildi, Çünkü Araplar fil görmemişlerdi. Bu yüzden gördükleri şeyler zikredildi, eğer -onlara, filin nasıl yaratıldığına baksınlar,- diye buyursaydı, onu görmemiş olduklarından hayret etmeyeceklerdi.”²⁸ Kur’an-ı Kerim bu metodu Cennet tasvirlerini yaparken de kullanmıştır: “... Cennetlikler, Cennetteki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: bundan önce dünyada bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara (dünyadakilere) benzer olarak verilmiştir.”²⁹ Ayette, Cennetteki nimetlerin dünyadakilere benzediğine işaret edilmiştir. Ancak bu nimetlerin dünyadakilerle aynı olduğu düşünülmemelidir. Nitekim bir hadiste bu husus şöyle açıklanmıştır: “Cennet ehline gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, kalplerden bile geçmeyen nimetler verilir.”³⁰

Müfessirlerin, (Mukatil’in), ayetlerde geçen Cennetteki nimetlerin tasvirleri hakkında yaptığı bu te’vili Cenabı Hakk’ın sıfatlarına da teşmil edersek felsefi delillere gerek kalmadan mesele halledilmiş olur:

“Yüce Allah’ın Cennette kulları için hazırladığı nehrin suyu kafur gibi, zencefil tadında ve misk kokusundadır. Fakat dünya ehlinin kullandığı kafur, zencefil ve misk gibi değildir. Ancak şanı yüce olan Allah, beşeri akıl anlasın diye kendi katındaki şeyleri, dünyadaki şeyler ile anlatmıştır.”³¹

²⁶ Razi, *Mefâtiḥ*, I, 230; Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menâr*, VIII, 299.

²⁷ Gaşıye 88/17.

²⁸ Mukatil, *Tefsir*, H. Ç. vrk 272b.

²⁹ Bakara 2/25.

³⁰ Buhari, *Bed’u’l-Halk*, 8, Tevhid 35, *Tefsiru Sureti 32/1*; Müslim, İman 312, Cennet 2.

³¹ İnsan 76/5; Mukatil, *Tefsir*, H. Ç. vrk. 262a.

Mukatil'e aid olan bu izah tarzını Cenabı Hakk'ın bütün sıfatlarına teşmil etmek gereklidir. Çünkü Allah'ın Cennette inananlar için hazırladığı nimetler dünyadakilere kıyasen anlatılıyor fakat buna rağmen onlara asla benzemiyorsa, bütün bu nimetleri yaratan Cenabı Hakk'ın, insana benzememesinden daha tabii bir şey olamaz.

İlahi Sıfatlardan Bazılarının Cüz'i de olsa İnsanlarda Bulunması Tevhidi Bozar mı?

Yukarıda da ifade edildiği gibi Yüce Allah'ın sıfatları, başta insan olmak üzere, bu alemde tecelli etmektedir. Ancak bunlar, ilahi sıfatların sadece yansımalarından ibarettir, aynısı değildir, zira var oluşları asıl kaynağın varlığına bağlıdır. İlahi sıfatların en çok tecelli ettiği varlık da insandır. Bu sebeptir ki, Yüce Allah insana üstün bir değer vermiştir. Yüce Allah'ın, insanı Halifesi olarak yaratıp ona kendi ruhundan üfürmüş olduğunu belirtmesi ona verdiği değer bir ifadesidir.

Ayrıca Yaratıklardan herhangi Birinin veya bir şeyin, Yüce Allah'ın bütün sıfatlarını taşıması mümkün olmadığı gibi, bunlardan sadece birisini bile tam ve kamil bir şekilde kendisinde buldurması söz konusu değildir. Böyle bir iddiada bulunmak şirk sayılmıştır. İlahi sıfatların en çok tecelli ettiği insan da böyledir. Yüce Allah'ın Halik, Rahman, Razzak vb, sadece kendisine ait olan celal sıfatları dışında, birçoklarının yansımalarını insanda görebiliyoruz. Fakat bunlar, Yüce Allah'ın sıfatları hakkında bize bir fikir veren, çok cüz'i bir yansımalarıdır. Tam bir benzerlik ve Aynılık söz konusu değildir. Bu konuda ilim örneğini verebiliriz:

Yüce Allah'ın İlim Sıfatı

“Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır, onları O'ndan başkası bilemez. O, karada ve denizde ne varsa bilir, O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıları içindeki tek bir dancayı dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”³² Kur'an, İlahi ilmin sonsuzluğunu ve tarih boyunca gelişen beşer ilminin buna göre ne kadar eksik olduğunu ifade etmek için şu temsili getiriyor: “Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, arkasından yedi denizin de katıldığı denizler, (mürekkep olsa) Yine Allah'ın sözleri (ilim ve hikmeti yazmakla) tükenmez. Şüphe yok ki Allah, (sadece ilimde değil, her konuda) mutlak galip ve hikmet sahibidir.”³³

Yüce Allah'ın ilim ve hikmeti sınırsız ve sonsuz, denizler ise, geniş ve derinliklerine rağmen, yine de sonlu ve sınırlıdır. Fakat bu gerçeği, yediden yetmişe, aliminden cahiline kadar toplumdaki her ferde anlatmak için

³² En'am 6/59.

³³ Lokman 31/27. Ayrıca bkz. Kehf 18/109.

bundan daha güzel ve anlamlı bir temsil bulmak mümkün değildir. Yüce Allah'ın ilmine ulaşamaz, insanoğlu ne kadar çalışırsa çalışsın, bu ilimden alabileceği miktar bir toplu iğnenin ucunu, yukarıdaki temsilde sözü edilen deryaların içine daldırıp çıkardığımızda kalan yaşlık kadar bile olamaz. Fakat bu azlığa rağmen İnsana da alim denilmekte, Kur'an'da ilim övülmekte, cehalet ise yerilmekte ve insanlar ilim öğrenmeye teşvik edilmektedir. Çünkü ilim arttıkça, İlahi ilmin ve kudretin sonsuzluğu ortaya çıkmaktadır.

Yüce Allah'ın Cemal Sıfatları Mü'minlerde Güzel Ahlak Olarak Tecelli Etmektedir

“Güzel Ahlak sıfat-ı kamilenin en güzel örneğidir. Zayıf olduğu ifade edilmekle beraber, bu konuda peygamberimizin şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Hüsnu'l-Hulki hulkullahilazim” Yani, güzel ahlak, yüce Allah'ın ahlakıdır.”³⁴ İnsanlar için övülen bütün güzel sıfatlar da böyledir. Yani Yüce Allah'ın Cemal sıfatlarının, çok cüz'i de olsa, insanlardaki yansımalarıdır.³⁵ Şu halde, yukarıda da ifade edildiği gibi, insanoğlu Yüce Allah'ın katında, kendisine üfürülen bu ruhtan(nurdan) istifade edebildiği ölçüde değer kazanacaktır. Bu da güzel ahlak sayesinde olabilir.

Şüphesiz Cenab-ı Hakkın sadece kendi Yüce Zatına mahsus bazı sıfatları da vardır. Bu sıfatların insanda bulunduğunu tasavvur etmek bile imkansızdır. Mesela, Vahdaniyyet (bir olmak), Halikiyyet (yaratmak) ve sıfat-ı celaliyye (kibriya ve azamet) ifade eden sıfatlar gibi. Bu sıfatlar yalnız Hak Tealaya yaraşır. Bu sıfatların tam zıtlarının insanda bulunması ise onun kemaline işarettir. Mesela, tevazu, boyun eğme, Allah'a karşı aczini itiraf edip daima O'na muhtaç(fakir ilallah) olduğunu itiraf etmesi gibi. Şu halde güzel ahlak, Hakk'ın sıfatlarından nur ve feyz elde etmekle olur. Bu nurla aydınlanmak ve bu feyzi kazanmak yolunda ne kadar ilerlersek, o nispette yükselmiş oluruz.³⁶ Kudsi Hadislerin birinde bu husus şöyle açıklanmaktadır:

Ebu Hureyre'nin Peygamberimizden naklettiğine göre “Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Kulum bana ancak kendisine farz kıldıklarımı benimseyip sevmesi ile yaklaşır, (buna ilaveten) kulum bana nafile ibadetler yapmasıyla da yaklaşmaya devam eder. (bu böyle devam ettikçe) nihayet ben onu artık severim (ve ondan razı olurum) Artık ben kulumu sevince, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.”³⁷ Ayrıca “Mü'minin feraseti (önsezisi)nden sakının çünkü o Allah'ın nuruyla

³⁴ Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 384.

³⁵ Nedvi, *Asrı Saadet*, VI, 121, 142.

³⁶ Nedvi, *age*. 142.

³⁷ Buhari, *Rikak* 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* VI, 256.

bakıyor”³⁸, “Muhakkak ki Allah temizdir, temizliği sever”³⁹, Affedicidir, Affi sever”⁴⁰ gibi hadisler de bu konuya ışık tutmaktadır.

Şüphesiz bu güzel sıfatların insanlarda bulunmaları sınırlı ve çok cüz’idir. Fakat cüz’i de olsa, insanlığın olgunlaşmasının ancak bu sıfatlarla olacağı ifade edilmektedir.

İlahi Sıfatları Kabul, Çok Tanrıçılığa Yol Açar mı?

İlahi sıfatların gayesi Yüce Allah’ı akla gelebilecek her türlü noksanlıklardan tenzih ve üstün sıfatlarla takdis ederek tevhidi yerleştirmektir. Yukarıda da belirtildiği gibi Yüce Allah birçok isim ve sıfatlarla adlandırılıp nitelendirilmiştir. Fakat bu isim ve sıfatlar aynı zatı nitelendikleri için çokluğa yol açmaz. Çünkü O’nun zati, sıfatının gereği ve sonucu değil, sıfatları zatının gereği ve sonucudur.⁴¹ Sıfatsız zat olmayacağı gibi... Şu halde Allah’ın zatını sıfatsız, sıfatlarını da zatsız tasavvur etmek yanlış olur. Allah, zatında olduğu gibi sıfatlarında da tek ve eşsizdir.

Toplumları Çok Tanrıçılığa Götüren Yanlış Değerlendirmeler ve Sebepleri

Bütün Peygamberler, en güzel şekliyle İslam’da ifadesini bulan tevhid ve tenzih inancını tebliğ etmişlerdir.⁴² Fakat zaman zaman, ilahi sıfatları ifade eden kavramların maksatları dışında kullanılıp yanlış değerlendirilmeleri yüzünden bu doğru yoldan sapmalar ortaya çıkmış ve çok tanrıçılık yaygınlaşmıştır. Bu sebeplerin bir kısmını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1- Sıfatların Her Birini Müstakil Bir Varlık Gibi Görmek

Önceleri bütün Peygamberlerin tebliğ ettikleri tek tanrı inancı, yani Tevhid varken, zamanla Tek olan Yüce Allah’ın çeşitli sıfatlarla tecelli ettiği unutulmuş, bu sıfatların her biri müstakil birer varlık olarak kabul edilmiştir.⁴³ Böylece aslında Ortaklık kabul etmeyen Yüce Allah, sanki bütün yetkilerini kendinden daha küçük tanrılara dağıtmıştır. İslam’da buna Şirk denir. Bilhassa Mısır, Roma, Yunan ve Hint dinlerindeki çok tanrıçılık incelendiği zaman, bütün tanrılara hakim ve diğerlerinden üstün olan bir varlığın izlerine rastlamak mümkündür. “Gök tanrısı, yağmur tanrısı, bereket

³⁸ Tirmizi, Tefsiru Sureti 15/6.

³⁹ Tirmizi, Edeb 4.

⁴⁰ Tirmizi, Da’avât 84; İbn Mace, Dua 5; Ahmed b. Hanbel, I, 419, 438, VI, 171.

⁴¹ Razi, *Mefâtiḥ*, XXXII, 180, Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6293-94.

⁴² Enbiya 21/25, Zuhuruf 43/45, Nahl 16/36.

⁴³ bkz. *Ana Britannica*, Çok Tanrıçılık, şirk ve müşrik mad.

tanrısı vb. ifadelerden bunu anlıyoruz. Kur'an'ın bu konudaki değerlendirmesi ise şöyledir: “(Müşriklere) de ki: Allah'tan başka tanrı saydığınız şeyleri çağırın. Onlar ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığınca bir şeye sahiptirler. Onların buralarda hiçbir ortaklığı yoktur, Allah'ın onlardan bir yardımcı da yoktur”⁴⁴. “De ki O'na (Allah'a) kattığınız ortaklarınızı bana gösterin. Hayır, gösteremezler) Bilakis, yegane galip ve her şeyi hikmetle idare eden ancak Allah'tır.”⁴⁵

Bereket tanrısı iddialarını reddetmek için de Yüce Allah şöyle buyuruyor: “(Resulüm) de ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah, O halde biz veya siz, ikimizden biri, ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir.”⁴⁶

Kur'an, Yüce Allah'ın kendi yetkilerinden herhangi birini kimseye vermediğini de şöyle açıklıyor: “... Müşrikler: - (Peygamber) tanrıları, tek tanrı mı yaptı? Doğrusu bu tuhaf bir şeydir, dediler... (Peki onlar söylesin bakalım) Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan (olay)ların hükümlerini onların (putların) elinde midir?”⁴⁷

2- Sadece Allah'a Ait Bir Sıfatı Başkasına İsnat Etmek

Gaybdan haber vermek, Yaratmak ve Günahları affetmek bir şeyin helal veya haram olduğuna hükmetmek vb. sadece Allah'a ait bir yetki veya sıfatı, başkasına isnat etmek de şirk sayılır. İsrailoğulları, Araplar ve diğer milletlerde, gayptan haber verdiğini iddia eden kahin ve falcılar vardı. Peygamberimiz: “Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır, onları O'ndan başkası bilemez.”⁴⁸ ayetini tebliğ edip bu tür hareketlerin göz boyama ve sahtekarlık olduğunu ifade ederek yasakladı. Yine uğur veya uğursuzluğun (diğer bir ifade ile hayır veya şerrin), kuşların sağa veya sola uçmalarından dolayı başlarına geldiğini iddia eden Araplara karşı da Yüce Allah şöyle Buyuruyor: “Her insanın (hayır veya şer) amelini kendi boynuna (iradesine) bağladık...”⁴⁹

“(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (Hahamlarını); (Hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı Rabbler edindiler...”⁵⁰ Ayetini, henüz Hıristiyan olan Adıy b. Hatem duyunca, Peygamberimize gelerek din adamlarını tanrı edinmediklerini söyledi. Bunun üzerine Peygamberimiz: “Onların istedikleri şeyleri helal veya haram etmelerinin bu manaya

⁴⁴ Sebe' 34/22.

⁴⁵ Sebe' 34/27.

⁴⁶ Sebe' 34/24.

⁴⁷ Sad 38/5, 10 ayrıca bkz: En'am 6/59.

⁴⁸ Enam 6/59.

⁴⁹ İsra 17/13.

⁵⁰ Tevbe 9/31.

geldiğini ifade ederek ayete açıklık getirir.”⁵¹ Bilindiği gibi İslam’da helal ve Haram, nassın (ayet veya hadis) sübutu ve delaletinin katiyetine bağlıdır. Buna göre müçtehitlerin yaptıkları içtihatlar helali ve haramı tayin edemez. Ayrıca müçtehitlerin içtihatlarını dondurup değiştiremeyeceğini, başkası tarafından aşılamayacağını iddia etmek de bu manaya gelebilir. Çünkü değişmeyen nasslardır, yorumları ise değişebilir, çünkü onlar beşer kelamı sayılırlar...

3- İlahi Sıfatları İfade İçin Kullanılan Bazı Mecazi İfadelerin Hakiki Manada Anlaşılması

Yüce Allah’ın Gayb alemiyle ilgili gerçek bir varlık olduğu ve bu yüzden O’nu bize tanıtmak için kullanılan kavramların bu maddi alemle ilgili kelimelerden seçildiği yukarıda ifade edilmişti. Yine bu kelimelerin kullanılmasındaki asıl maksadın aşılması gerektiği ve bu kavramların taşıdıkları bütün manaların kastedilmediği de vurgulanmıştı.

Bu konuda yine Allah’ın sevgi Şefkat ve Merhametini ifade eden kavramların tahrif edilmiş mukaddes metinlerdeki kullanılışlarını ele alalım:

Bazı dinler Allah’ın sevgi ve şefkatinden bahsederken, benzetme edatı ve benzetme yönü zikredilmeden, teşbih-i belîğ metoduyla, tamamen maddi tabirler kullanmışlar ve zamanla o maddi manada anlamışlardır. Mesela Hıristiyanlar Allah’la insanlar arasındaki şefkat ve sevgiyi, baba ile oğula; bazı dinler ise bu bağı anneye, Hindular ise karı-koca arasındaki sevgiye benzetmişlerdir. Zira Hindularca sevginin en büyük derecesi, karı- koca arasındaki sevgi kabul edilir. Yine Hindulardan bir fırka da mücevher gibi kıymetli eşyalara benzetmişlerdir.⁵² Bütün bu ifadelerin, sevgi ve şefkati anlatmada bir temsil ve teşbih olduğu, zamanla unutulmuş ve o şahısların kendileri şefkat, sevgi ve hatta aşk tanrısı olarak kabul edilmişler ardında da bunları temsil eden heykeller yontularak tanrı diye takdim edilmiştir...

“İnsanlardan bazıları Allah’tan başkasını Allah’a denk tanrılar edinir de onları Allah sever gibi severler. İman edenlerin Allah’a olan sevgileri ise (her şeyden) çok daha fazladır.”⁵³

Zamanla ortaya çıkan bu çarpık anlayışlar sebebiyledir ki Kur’an sevgi gibi manevi duyguları ifade için maddi teşbihleri kullanmamakla, Müslümanların şirke düşme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Zira muharref dinlerde görüldüğü gibi, mecazi manada kullanılan küçük bir kelimenin, zamanla hakiki mananın yerine geçmesiyle çok büyük yanlışlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Kur’an, sevgi ve şefkati ifade etmek için, baba veya anne gibi maddi kavramlar yerine, “Rabbu’l-alemin” kavramını kullanarak

⁵¹ İbnu Kesir, *Tefsir*, II, 348.

⁵² Nedvi, *age*, IV, 417 vd.

⁵³ Bakara 2/165.

yetiştirme, geçindirme, terbiye etme ve geliştirme manalarını da ifade etmiş hem de bu tür yanlış anlamaları önlemiştir.

Bütün bunlara rağmen bazı ilahi mana ve mefhumların anlatılabilmesi, aynı zamanda toplum şuuruna yerleşmiş bazı yanlış anlayışların silinebilmesi için, o toplumda yaygın olan bazı maddi ve mecazi terimlerin kullanılması gerekir. Kur'an'daki Haberi Sıfatların kullanılmasını bu açıdan değerlendirmek gerekir.

4- Kur'an'daki Haberi Sıfatları Asıl Maksad ve Gayeleri Dışında Anlamak

Allah'ın zâtî ve fiilî sıfatları yanında “vech, yed, istiva” gibi sadece Kur'an ve Hadis'de ifadesini bulan diğer bazı sıfatları da vardır. Bunlar Kur'an ve Hadis'in haber vermesi ile bilindiklerinden “haberi sıfatlar”, gerçek mana ve mahiyetleri kavranamadığı için de “müteşabih sıfatlar” diye anılmaktadırlar. İslam'da Teşbih görüşünü ortaya atanlar, Kur'an'da zikredilen bu ayetleri hiç te'vil etmeden, kelimelerin zahiri (hakiki) manalarıyla anladıkları için, kendi çarpık görüşlerine delil olarak kullanmışlardır.

Asrı Saadet ve Hulefa-i raşidin dönemlerinde, içinde haberi sıfatlar geçen ayet ve hadisler tebliğ edilip nakledilirken “nüzul, meci”, ityan, istiva’, vech, ayn vb.” ifadelerdeki zahiri manaların, beşeri fiil ve özellikleri akla getirdiğinden, Cenabı Hakk için bir kusur ve eksiklik sayılacağı ve bu sebeple te'vil edilmesi gerektiği ile ilgili bir rivayete sahip değiliz.⁵⁴ Çünkü bu ayetler Cahiliye devrinde toplum şuuruna yerleşen eksik ve yanlış olan tanrı inancını düzelterek Allah'ın yüceliğini ve her an kainata müdahale ettiğini beşeri zihinlere tarif edip anlatmak gayesiyle vahyediliyordu. Anadili Arapça olanların bu ayetlerden anladıkları da bu doğrultuda idi.

Fakat İslam'ın kısa zamanda yayıldığı geniş bölgelerde karşılaştığı yabancı din, kültür ve felsefelerin tesiriyle Müslümanların, Allah'ın zat ve sıfatları arasındaki ilişkiyi ifade tarzına farklı izahlar ve şüpheler karıştı.⁵⁵ İşte bu şüpheleri gidermek gayesiyle sarfedilen gayretler ilk zamanlarda sağlam temellere oturtulmadığından farklı fikirler ve bunlara yöneltilen ithamlar ortaya çıktı. Bilhassa Arapça'yı sonradan öğrenen ve kendilerine “mevali” denilen zevatın tefsir ve hadis ilminde söz sahibi olmaya başlaması, ayrıca tanrıları insan şeklinde tasavvur etme (antropomorfizm)nin doğru olup olmadığına dair birçok tartışmaları beraberinde getiren felsefe, mantık gibi sırf akla hitap eden ilimlerin tesiri ile⁵⁶, aslında Allah'ı yüceltme gayesi güden bu ifadelerden, insanlardaki gibi zaman ve mekana bağımlı,

⁵⁴ A. Emin, *Duha 'l-İslam* III, 16.

⁵⁵ A. Emin, *Duha 'l-İslam*, III, 17.

⁵⁶ Çankı, Mustafa Namık: *Büyük Felsefe Lügati*, 1954 İst. I, 167; Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*. 1976 İst. 104, 111.

eksik ve sınırlı olan sıfatlar anlaşılıyor, kanaati zihinlerde yer etmeye başladı.⁵⁷ Bu düşüncede olanlar aslında akla gelebilen bütün kusurlardan münezze olan bir Allah inancını yerleştirme gayesiyle vahyedilmiş olan bu haberi sıfatları te'vil etme ihtiyacını duydular. Ancak bu ihtiyaç, felsefe gibi İslam dışı kültürlerin tesiriyle zihinlerindeki sıfatullahı dair kavramların karışmış olduğu kimseler için söz konusu idi. Henüz bu tartışmalara girmeyen Müslüman toplumun büyük bir kesiminde ise Selefin kesin imana dayalı te'vilsiz tevakkuf anlayışı hakimdir. Yukarıda sözü edilen endişeler sadece mutezile kelamcıları arasında tartışılmaktadır. Çünkü onlar felsefi ve mantiki delilleri naslardan üstün tutmaktaydılar. Buna göre ilk zamanlarda, Mukatil gibi bazı ilim adamlarının Mutezile tarafından teşbih ile itham edilmesi, Haberi sıfatları tefsir ederken felsefi açıklamalara girmeden, sadece Kur'an ve Hadis delilleri ile yetindikleri içindir. Mukatil'in tefsirinde onu Müşebbiheden saymamızı haklı çıkaracak bir ifadenin olmayışı bunu göstermektedir.⁵⁸

5- Üstün İrk İddiasında Bulunmak

Tarihte Bazı İrk veya ailelerin sırf idarecilik için Yaratıldıklarını İddia ettikleri görülmüştür. Halbuki Peygamberler hariç hiçbir kimse kendi toplumlarını idare etme yetkisini doğrudan doğruya Yüce Allah'tan almamıştır. Çünkü yöneticilik insanların kendi aralarında halletmeleri gereken bir konudur. Ehil olmayanların idareciliğe hakkı olmadığı gibi, babadan oğula geçen bir yetki de değildir.⁵⁹

Bütün insanlar eşit olarak yaratılmıştır, Çünkü hepsi Hz. Adem'in soyundan türemiştir. Bu gerçek bütün mukaddes kitaplarda kaydedilmiştir. Fakat buna rağmen tarihte bazı fert, aile veya ırklar, sadece idarecilik için yaratılmış olduklarını iddia etmişler ve toplumlarını buna inandırmışlardır. Hatta, Yahudi ve Hıristiyanlarda görüldüğü gibi, bazıları Tanrı soyundan geldiklerini⁶⁰ ve hatta tanrı olduklarını bile iddia etme cüretinde bulunmuşlardır. Bu iddialar eski Mısır'da Firavunlarla başlamış, oradan Roma ve Yunan'a geçip dünyaya yayılmıştır. Kur'an bu tür iddiaları reddetmiş⁶¹, İster yönetici olsun isterse yönetilenler olsun, hepsinin Allah'ın kulu olduklarını açıklamış ve bu işi ancak ehil olanların yürütmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶² Çünkü Yüce Allah bütün insanları eşit yaratmıştır. Kur'an'da, üstünlüğün yaratılışlarındaki farklılıklarında değil de

⁵⁷ Mutezilenin Yunan Felsefesinin tesiriyle Yüce Allah'ın sıfatları hakkında ortaya attığı görüşler için bkz. A. Emin, *Duha'l-İslam* III, 31.

⁵⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. "Teşbih fikrinin doğuşu ve haberi sıfatlar konusundaki farklı görüşler" U.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, C. 2, s. 151-159.

⁵⁹ Bakara 2/124.

⁶⁰ Maide 5/18; Tevbe 9/31.

⁶¹ Cum'a 62/6.

⁶² Nisa 2/58.

sonradan kazanılan değerlerde olduğu ifade edilmiştir.⁶³ Böylece doğuştan geldiği iddia edilen her türlü yapay imtiyazların uydurma ve asılsız olduğu ilan edildi. Artık insanlığın kendileri gibi kul olan birine kulluk etmeleri önlenmiş oldu.

6-Büyüklerle Karşı Gösterilen Aşırı Hürmet

“Hamd (her türlü güzel övgü) alemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.”⁶⁴ Hamd, tesbih, zikir, dua ve şükür ile rüku ve sücut gibi sadece Yüce Allah’a karşı söylenmesi ve yapılması gereken ibadetlerin, insanlardan herhangi birine yapmak, saygı kastıyla da olsa, zamanla şirke yol açar. Aşırı sevgi ve övgüler de böyledir: “İnsanlardan bazıları Allah’tan başkasını Allah’a denk tanrılar edinirler de onları Allah sever gibi severler. İman edenlerin Allah’a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır.”⁶⁵ Bu tür aşırı hareketlerin bilahare şirke dönüştüğü müşahede edilmiştir. Mesela bazı kimselerin putlara veya kendi hükümdarları karşısında rüku ve secde gibi hareketlerde bulunmaları, saygı gösterisinden çok şirk anlamını taşır. Yusuf Suresinde anlatıldığı gibi, her ne kadar İsrailoğullarında sevgi ve hürmet ifadesi için, secde caiz idiyse de, ileride şirke dönüşür endişesiyle Peygamberimiz bu tür davranışları şiddetle menetmiştir: Bir rivayette İran’dan, diğerinde ise Şam’dan geldiğini söyleyen bir Sahabi, oralardaki uygulamaya göre, saygısını ifade etmek için Peygambere secde etmek istediğinde sert bir şekilde reddedilir.⁶⁶

İlahi Sıfatlar Konusunda Ortaya Atılan Farklı Görüşlerin Sebep ve Gayeleri

Mezhepler tarihinde isimleri geçen bütün ekoller Kur’an’ın tamamına olduğu gibi, ilahi sıfatları bildiren bütün ayetlere de ayrı ayrı iman etmişlerdir. Bu sebeple bütün fırkalar temelde, Yüce Allah’ın kendisine nispet ettiği bu sıfatlarla muttasıf olduğunda, bir bakıma, görüş birliği içindedirler. Ancak zatiyla sıfatları arasındaki ilişkiyi ifade tarzında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Aslında bu farklı ifadeleri söyleyenlerin gayeleri de, kendi anlayışlarına göre, Yüce Allah’ın zatına layık olmayan her türlü tasavvurları zihinlerden uzaklaştırarak tenzihi bir tevhide varmaktır.

Mesela Mutezile imamlarından en-Nazzam’ın ölüm döşegindeki şu duası, onların tevhid konusundaki titizlik ve samimiyetlerini, şüpheye meydan vermeyecek bir şekilde ortaya koymaktadır: “Ya Rabbi, sen herkesten daha iyi bilirsin ki, ben, tevhidin nusretinde kusur etmedim. Eğer latif bir mezhebe (felsefecilerin mezhebine) itikat etmişsem, sırf tevhidine

⁶³ Hucurat 49/13.

⁶⁴ Fatiha 1/1, Ayrıca bkz. Enam 6/1.

⁶⁵ Bakara 2/165.

⁶⁶ İbnu Mace, Nikah 4, Ebu Davud, Nikah 40; Tirmizi, Rada’ 10; Ahmed b. Hanbel, IV, 381.

sarılmak için itikat ettim. Tevhide muhalif ne varsa ben omdan beriyim; onun için günahlarımı affet, ölüm sekeratımı kolaylaştır.”⁶⁷

Mu'tezile ekolü; Allah'ın zatı gibi, sıfatlarının da kadim oldukları kabul edildiği takdirde, zamanla İslam'da da, Mısır, Yunan ve Hint dinlerindeki tasvirici ve politeist tanrı anlayışının görülebileceği endişesini taşıyordu. Sıfatları kabul eden Ehli Sünnetin gayesi de, sıfatsız bir tanrı anlayışının ileride pasif, durağan, hatta Nirvana'da olduğu gibi hiçlik ve belirsizliğin hakim olduğu, zihni ve hayali bir tanrı anlayışını önlemektir.

Şu halde aşırı fırkalar müstesna, temelde ve gayede müşterek olan bu fırkaların, nasslardan herhangi birini inkar etmedikleri için, aynı gayeyi ifade edişlerindeki farklı üslupları yüzünden, İslam tarihi boyunca, tekfir edilmeyip sadece ehli bidatten sayılmalarını bu sebebe bağlamak gerekir.

Netice

Kur'an- Kerim, aliminden cahiline, toplumlardaki her ferdin anlayabileceği, kendine has özel bir metot kullanarak Yüce Allah'ı bir çok sıfatlarla nitelemiş, Fakat ardından O'nun hiçbir şeye benzemediğini de vurgulayarak mü'minlerin, yukarıda sözü edilen inanç sapmalarına düşmelerini önlemiştir. İslam Uleması ilk devirlerde karşılaştıkları farklı din, kültür ve felsefi ekollere karşı, dini korumak için, Kur'an'da zikri geçen ilahi sıfatları, henüz inanmayanların da anlaması için, akli ve mantiki delillerle izah etmeye çalıştılar. Böylece Girişte sözü edilen, birbirine zıt iki aşırı uçtan gelebilecek zararlı görüşleri etkisiz kılmak için onların silahlarını kendilerine karşı çeviren iki aşırı izah tarzı geliştirildi:

Mutezile, gelecek nesillerde, ilahi sıfatların birbirinden bağımsız müstakil birer tanrıymış gibi algılanmasından ve böylece geçmişte olduğu gibi çok tanrıcılığın tekrar başlamasından korktuğu için, “leyse kemislihi şeyün” ayetini esas alarak sıfatları yok saydı.

Mücessime ve Müşebbihe gurubu ise, ilahi zatın gerçek mahiyeti hakkında bize bilgi verilememişken, O'nun sıfatlarını da yok sayarsak, Allah'ın varlığını beşeri zihinlere anlatabilmek için tutunacak bir dalımız kalmaz. Bu durumda insan zihni, Allah'ın varlığı veya yokluğu konusunda söyleyecek bir şey bulamaz. Söylese bile, kendisi gibi diğer bir zihin tarafından ortaya atılacak karşı delillerle sonu gelmeyen felsefi tartışmalar insan zihnini tereddütler içinde bırakır. Bunun için sıfatların aynen kabul edilmesi gerekir.

İslam ulemasının çoğunluğunu temsil eden Ehlisünnet ise, Kur'an'ın metodunu aynen uygulayarak, Birbirine zıt bu iki gurubun görüşlerindeki sivri uçları budamış ve toplumun her kesimindeki fertlerin akıl ve

⁶⁷ Koçyiğit, Talat, *Münakaşalar*, 77, el-Hayyat, *Kitabu'l-İntişar*, s. 126'dan naklen.

gönüllerini tatmin edecek akli ve nakli uzlaştıran yolu seçmiştir. Buna göre sıfatların varlığı kabul edilecek fakat gerekli görüldüğü yerlerde yanlış anlaşılmayı önlemek için tenzih ve takdis ifade edecek şekilde te'vil edilecektir.

KAYNAKLAR

- Abdülbaki, Muhammed Fuad; *el-Mu'cemu'l-Müfehres li- Elfazi'l-Kur'an*, Matbaatu'ş-Şa'b, 1378.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed; *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l- İlbâs 'amma İštehera mine'l-Ahâdis 'alâ Elsineti'n-Nâs* Beyrut, 1352.
- Ahmed b. Hanbel; *el-Müsned*,
- Ahmed Emin; *Fecru'l-İslam*, Beyrut, 1966.
- “ “ ; *Duha'l-İslam*, Beyrut, 1935.
- “ “ ; *Zuhru'l-İslam*, Kahire, 1966.
- el-Alûsî, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud; *Ruhu'l-Meani*, Beyrut, ts.
- Buhari; *es-Sahih*.
- Çankı, Mustafa Namık; *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul, 1954.
- Çelik İbrahim; “Mukatil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri...”, *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.2, 1991.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitapevi, İst.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali el-Endülüsî ez-Zahiri; *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Kahire, 1384.
- Hançerlioğlu, Orhan; *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul 1976.
- İbn Kesir; *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut 1388.
- İbn Mace, *Sünen*.
- Kitab-ı Mukaddes*.
- İbn Manzur, Ebulfadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*. Beyrut 1388.
- Mukatil b. Süleyman; *Tefsiru'l-Kur'an*, Bursa Eski Eserler Ktb. Hüseyin Çelebi kısmı No 27.
- el-Münâvî; *Feyzu'l-Kadir Şerhu Cami'i's-Sagir li's-Suyutî*, Beyrut, ty,
- Müslim; *el-Cami'u's-Sahih*.
- en-Nedvi, Seyyid Süleyman; *Asrı Saadet* (terc. Ali Genceli) Şamil Yayınevi, İstanbul 1984.

Muhammed Reşid Rıda; *Tefsiru'l-Menar*, 1373.

er-Ragıb el-İsfehani, Ebulkasım el-Huseyn b. Muhammed; *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Mısır 1970.

er-Razi, Muhammed b. Ömer Fahrüddin; *Mefâtihu'l-Gayb*, Tahran, ts

es-Suyûtî, el-Cami'u's-Sagîr, Beyrut, ts.

eş-Şehristânî, Ebul-Feth Muhammed b. Abdilkerim; *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1395.